

JOANNA BACH-GŁOWIŃSKA
JOANNA MAŁUJ

Politechnika Gdańska

OCHRONA I KSZTAŁTOWANIE KRAJOBRAZU MIEJSKIEGO W PROCESACH REWITALIZACJI

Abstract: Protection and Shaping of Urban Landscape in Revitalization Processes. Both the landscape shaped and recognized as valuable, as well as the internally incoherent, low-value landscape are the basis on which the development and transformation of culture, social ties and ties with the place take place. Shaping the landscape is associated with among others, on identity, creativity and responsibility for the place. The social effects of building a valuable, attractive landscape, including the urban landscape, are determined by many activities, not only those related to building and functioning of the built environment.

Communal revitalization programs emphasize the importance of the aesthetics of public places and undertake the effort to involve the local community in increasing the aesthetics of the neighborhood and semi-public spaces. However, landscape themes appear sporadically at the occasion of discussing the attractiveness of a place of residence and are intuitively intertwined with the issues of the quality of public spaces and green areas. The shaping of the urban landscape is significantly associated with innovation [Bach-Głowińska 2014]. As a result of research into the relationship between space, the sense of belonging and innovation, there are some initial recommendations for providing elements that stimulate the user's creativity while shaping the urban landscape. In the developed methodology of the smartest place, the determination of stakeholders takes place, among others thanks to the use of an online survey, then meetings are held with those involved in the co-creation session, which aim to definitively determine the form of landscape that best suits their needs and at the same time have the chance to stimulate their creativity.

Keywords: Cocreation session, communal revitalization programs, creativity urban landscape, smartest place.

1. Krajobraz jako wyraz kultury oraz znaczenie krajobrazu dla rozwoju kultury, kształtowania tożsamości i budowania pozycji

Lokomotywami rozwoju kraju są miasta, z których najsilniejsze włączają się w międzynarodową sieć metropolii. Zakłada się, że rozwój ośrodków następując w krótszej perspektywie czasowej, przyczynia się później do rozwoju regionów peryferyjnych, które zyskują pośrednio na wzmocnieniu konkurencyjności silnych miast. Krajobraz ekosystemu miejskiego: zarówno ośrodka węzłowego – miejsca centralnego, jak i residuum – regionu codziennego oddziaływania przyczynia się do dobrobytu lokalnej społeczności. Krajobraz ma wymiar ekonomiczny, o czym świadczyć może wykorzystanie sylwety Nowego Jorku w *show* biznesie, czy eksploatacja idyllicznego krajobrazu Prowansji lub Toskanii w turystyce. Lokalny krajobraz coraz częściej odzwierciedla globalne trendy. Wartość krajobrazom nadają ludzie przez przyjęty system wartości i wierzeń, w tym styl życia, uznany za atrakcyjny. W konsekwencji ogólnoswiatowych trendów ekonomicznych krajobraz ma realny wpływ na wartość nieruchomości i sam staje się wartością ekonomiczną.

Jednocześnie z trendami kulturowymi w krajobrazie ujawnia się poziom zaspokojenia potrzeb danej społeczności, jej stosunek do historii, tradycji, dobra wspólnego. Krajobraz odzwierciedla ciągłość i nieciągłość kulturową. Można w nim dostrzec skuteczność w działaniu lokalnych władz oraz umiejętność współpracy danej społeczności, aktywność, zaangażowanie społeczne i odpowiedzialność za otoczenie. Przestrzenie publiczne odpowiadają na lokalne poczucie estetyki.

Zarówno krajobraz ukształtowany i uznany za wartościowy, jak i ten wewnętrznie niespójny, o niskich walorach stanowi bazę, na podstawie której następują rozwój i przekształcenia kultury, więzi społecznych czy więzi z miejscem. Kształtowanie krajobrazu wiąże się istotnie z budowaniem kapitału społecznego, opartego m.in. na tożsamości, kreatywności oraz odpowiedzialności za miejsce. O efektach społecznych budowania wartościowego, atrakcyjnego krajobrazu, w tym krajobrazu miejskiego, decyduje wiele działań, w tym społecznych, planistycznych, inwestycyjnych i innych związanych z budowaniem środowiska zurbanizowanego i funkcjonowaniem w nim.

2. Podstawowe regulacje prawne dotyczące krajobrazu

W Polsce od początku 2005 r. obowiązuje Europejska Konwencja Krajobrazowa. Ta międzynarodowa umowa zobowiązuje członków Unii Europejskiej do utrzymania wysokiej jakości krajobrazu i zwraca szczególną uwagę na rolę społeczności w kształtowaniu krajobrazu. Zgodnie z konwencją, krajobraz stanowi dobro wspólne oraz istotny czynnik jakości życia lokalnej społeczności podlegające ochronie,

gospodarowaniu i planowaniu. Ponadto stanowi podstawę do tworzenia się kultur lokalnych oraz europejskiej tożsamości. Ze względu na istotną rolę krajobrazu w życiu każdego człowieka, konwencja nakazuje promowanie zagadnień krajobrazowych oraz podnoszenie świadomości społeczeństwa obywatelskiego, specjalistów, organizacji i organów publicznych w zakresie wartości i roli krajobrazu oraz wprowadzanych w nim zmian. Konwencja kładzie również szczególny nacisk na współpracę i wymianę doświadczeń w zakresie ochrony i kształtowania krajobrazu. Polska, podpisując konwencję zobowiązała się do identyfikacji i dokonania oceny krajobrazów w kraju oraz do uwzględnienia krajobrazu w politykach mających wpływ na krajobraz, co znajduje odzwierciedlenie w przepisach o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym i obligatoryjnych audytach krajobrazowych.

Konwencja definiuje *krajobraz* jako znaczny obszar, postrzegany przez ludzi, którego charakter jest wynikiem działania i interakcji czynników przyrodniczych i/lub ludzkich. W odpowiedzi na wymagania i tak obszarowo pojęty krajobraz, w *Ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym*, obowiązek przeprowadzenia audytów krajobrazowych dotyczy skali regionalnej. W wyniku opracowań specjalistycznych oraz partycypacji społecznej mają zostać wyłonione krajobrazy, w tym krajobrazy priorytetowe, oraz określone ich cechy charakterystyczne i wartość. *Krajobraz* w przepisach o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym został zdefiniowany jako postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze lub wytwory cywilizacji, ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych lub działalności człowieka. Tak ujęty krajobraz stanowi pojęcie zgodne z krajobrazem zdefiniowanym w Europejskiej Konwencji Krajobrazowej. Brak odniesienia się w definicji do wielkości obszaru pozwala na wyszczególnienie jego mniejszych jednostek jako odrębnych krajobrazów jednostek osiedleńczych, tj. miast i wsi.

Elementami definiującymi krajobrazy, zgodnie z polskimi przepisami są lokalne formy architektoniczne zabudowy, rzeźba i pokrycie terenu oraz inne określające charakter czynników dominujących w krajobrazie. Dla krajobrazów priorytetowych, tj. krajobrazów szczególnie cennych dla społeczeństwa ze względu na swoje wartości, wyłonione do ochrony zostały takie strefy, jak: przedpola ekspozycji, osie i punkty widokowe oraz obszary zabudowane wyróżniające się lokalną formą architektoniczną.

Dla tak wieloznacznego i różnie postrzeganego pojęcia, jakim jest krajobraz, opis narzędzi jego identyfikacji i oceny, określony w polskich przepisach, jest wysoce niewystarczający. Szczegółowy zakres i metodologia identyfikacji krajobrazów, na potrzeby audytu krajobrazowego wymaga uszczegółowienia w przepisach wykonawczych. Obecnie trwają prace nad ostatecznym kształtem stosownego rozporządzenia. Brak rozporządzenia dotyczącego sposobu opracowania audytów krajobrazowych wstrzymuje wykonanie audytów krajobrazowych w kraju.

3. Przepisy i zagadnienia istotne dla kształtowania krajobrazu w procesach rewitalizacji

Dla ochrony krajobrazu i gospodarowania nim istotne są decyzje podejmowane w poszczególnych politykach społecznych i przestrzennych. Do szczególnych działań strategicznych, wpływających w istotny sposób na krajobraz zurbanizowany, należy rewitalizacja gmin. Przeprowadza się ją na podstawie *Ustawy o rewitalizacji z 9 października 2015 r.* Procesy rewitalizacji prowadzone są na podstawie obowiązkowego dokumentu, jakim jest gminny program rewitalizacji. Program ten stanowi dokument, w którym dokonuje się hierarchizacji obszarów wymagających wsparcia, obiektów wymagających nakładów inwestycyjnych, działań, organizacji i zarządzania. Podejmuje się w nim decyzje wpływające w sposób istotny na funkcjonowanie i kształt przestrzeni, w tym na walory krajobrazowe danego miejsca, przestrzeni publicznych, terenów zieleni urządzonej.

Rewitalizacja jako proces wyprowadzania ze stanu kryzysowego obszarów zdegradowanych, musi być prowadzona w sposób kompleksowy, przez zintegrowane działania na rzecz lokalnej społeczności, przestrzeni i gospodarki. Działania te mają być skoncentrowane terytorialnie i prowadzone przez interesariuszy rewitalizacji, tj. mieszkańców i innych użytkowników obszaru poddanego rewitalizacji.

Lokalne samorządy zostały zobligowane do kompleksowego podejścia do rewitalizacji z uwzględnieniem negatywnych zjawisk, w podziale na:

- 1) gospodarcze, związane z niskim stopniem przedsiębiorczości, słabą kondycją lokalnych przedsiębiorstw;
- 2) środowiskowe, wynikające z przekroczenia standardów jakości środowiska, obecności odpadów stwarzających zagrożenie dla życia, zdrowia ludzi lub stanu środowiska;
- 3) przestrzenno-funkcjonalne, tj., niewystarczające wyposażenie w infrastrukturę techniczną i społeczną lub jej zły stan techniczny, brak dostępu do podstawowych usług lub ich niska jakość, niedostosowanie rozwiązań urbanistycznych do zmieniających się funkcji obszaru, niski poziom obsługi komunikacyjnej, niedobór lub niskiej jakości tereny publiczne;
- 4) techniczne, związane z degradacją stanu technicznego obiektów budowlanych, w tym o przeznaczeniu mieszkaniowym, oraz związane z niefunkcjonowaniem rozwiązań technicznych umożliwiających efektywne korzystanie z obiektów budowlanych, w szczególności w zakresie energooszczędności i ochrony środowiska.

W powyższych grupach zjawisk, zagadnienia krajobrazu zostały uwzględnione wyłącznie w sposób pośredni, a wartość krajobrazu dla lokalnej społeczności została ograniczona wyłącznie do niskiej jakości terenów publicznych. W przepisach nie uwzględniono krajobrazu jako istotnego dla współtworzenia oraz koniecznego do zdefiniowania przez lokalną społeczność. Nie wskazano również konieczności popularyzacji wiedzy na temat krajobrazu. W odpowiedzi na lokalne problemy i negatywne zjawiska, samorząd klasyfikuje w gminnych programach cele i przedsięwzięcia

rewitalizacyjne zgodnie z powyższymi kategoriami i ich zakresami. To powoduje, że zagadnienia krajobrazu pojawiają się w poszczególnych opracowaniach fragmentarycznie lub bywają pominięte.

Działania rewitalizacyjne przekładają się w sposób oczywisty na krajobraz miejscowości przez poprawę stanu technicznego budynków, podniesienie jakości przestrzeni publicznych czy stanu środowiska. Ponadto są regulowane przepisami odrębnymi. Wszelkie przedsięwzięcia rewitalizacyjne muszą respektować ustalenia dotyczące krajobrazu ujęte w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego lub w decyzjach o warunkach zabudowy i zagospodarowania terenu. Przedsięwzięcia rewitalizacyjne, związane z obiektami i obszarami objętymi ochroną w zakresie zabytków albo przyrody, podlegają szczególnej ochronie krajobrazowej na podstawie przepisów odrębnych lub wymagane są dla nich dedykowane opracowania, takie jak audyt krajobrazowy. W związku z tym szczególne obiekty i obszary są objęte ochroną krajobrazową wynikającą z opracowań specjalistycznych i decyzji administracyjnych, lecz wskazane do ochrony często bez udziału i współdecydowania przez lokalną społeczność. Wywołuje to często wiele konfliktów, niezgody społecznej czy też skutkuje brakiem ochrony wynikającym z niewiedzy na temat wartości przedmiotu ochrony. Przykładem mogą być obiekty ujęte w gminnych ewidencjach zabytków, o których przynależności do ewidencji właściciele nieruchomości często nie wiedzą.

Kształt i jakość planowanych przestrzeni publicznych, wskazanych do rewitalizacji w gminnych programach, wykuwany jest przez konkursy i koncepcje architektoniczne. Propozycje przedstawione w formie wizualizacji stanowią przedmiot oceny przez interesariuszy lub wybrane jury, a następnie udostępniane w formie wystaw i prezentacji w internecie. Podejmowane w ten sposób działania mają na celu podniesienie jakości przestrzeni danej miejscowości i są w pewien sposób wybierane przez lokalną społeczność. Realizowany jest w ten sposób również obowiązek popularyzacji wiedzy na temat krajobrazu.

Zdecydowanie trudniejszym zagadnieniem jest kształtowanie wspólnego dobra – krajobrazu zurbanizowanego, w przypadku inwestycji prywatnych, takich jak remonty budynków niepodlegających żadnej ochronie. W procesie rewitalizacji opartym na gminnym programie rewitalizacji, inwestycje te nie podlegają żadnej ocenie przez lokalną społeczność. Wspomagającym narzędziem rewitalizacyjnym jest miejscowy plan rewitalizacji, który jako akt prawa miejscowego określa zasady zagospodarowania terenów i kształtowania zabudowy poprzez rozszerzoną paletę dopuszczalnych nakazów, zakazów, dopuszczeń i ograniczeń, w porównaniu z miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego. Plan rewitalizacji m.in. określa zasady kształtowania kompozycji przestrzennej nowej zabudowy i harmonizowania planowanej zabudowy z zabudową istniejącą przez wysokość zabudowy w odniesieniu do zabudowy sąsiedniej, kompozycję elewacji, zachowanie czy eksponowanie regionalnych detali i rozwiązań konstrukcyjnych, kolorystykę budynku. Powyższe wymagania, określone w *Rozporządzeniu Ministra Infrastruktury i Budownictwa z 1 lipca*

2016 r. w sprawie zakresu projektu miejscowego planu rewitalizacji w części tekstowej oraz zakresu i formy wizualizacji ustaleń miejscowego planu rewitalizacji, mogą być zastosowane po wejściu w życie miejscowego planu rewitalizacji. Procedura sporządzania miejscowego planu rewitalizacji jest nowa oraz długotrwała i w związku z tym niewiele gmin w Polsce podjęło się opracowania tego aktu prawnego. W woj. pomorskim rewitalizacja opiera się głównie na gminnych lub na wcześniejszych, lokalnych programach rewitalizacji.

W gminnych programach rewitalizacji, opracowywanych w ostatnich latach dla gmin woj. pomorskiego, zagadnienia krajobrazu najczęściej dotyczą aspektu kulturowego i podejmowane są na obszarach wpisanych do rejestru zabytków, jak w przypadku Malborka i *Gminnego Programu Rewitalizacji na lata 2017-2023 (Uchwała Rady Miasta w Malborku Nr XXXI/318/2017 z 26.04.2017)*. Pomimo braku kompleksowego podejścia do zagadnień krajobrazowych, gminny program rewitalizacji Malborka jest komplementarny z *Programem opieki nad zabytkami Miasta Malbork na lata 2016-2019*, w którym zagadnienia zachowania, ochrony i świadomego kształtowanie krajobrazu kulturowego miasta należą do priorytetów. Przedsięwzięcia rewitalizacyjne koncentrują się na zagospodarowaniu terenów zieleni urządzonej, skwerów, zieleńców i zwiększeniu terenów zielonych oraz poprawie stanu technicznego dróg i oświetlenia, przez co ma się poprawić estetyka przestrzeni publicznych. W programie został wprowadzony program edukacyjny dotyczący promowania opieki nad zabytkami oraz dobrych praktyk remontowych. Zagadnienia ochrony ścisłych centrów miast, objętych ochroną konserwatorską oraz obszarów z obiektami ujętymi w gminnej ewidencji zabytków mają miejsce w przypadku Chojnic, Gdańska, Gdyni, Kartuz, Kępic, Kościerzyny, Kwidzyna, Lęborka, Nowego Dworu Gdańskiego, Pucka, Wejherowa i innych miast woj. pomorskiego.

Większość gminnych programów rewitalizacji sporządzanych w ostatnich latach podejmuje działania na rzecz ochrony substancji zabytkowej, stanowiącej o istocie krajobrazu danego obszaru, podnosi jakość przestrzeni publicznych poprzez interwencję w infrastrukturę drogową i techniczną, w tym oświetlenie uliczne oraz zagospodarowanie terenów zielonych.

Przykładowo w *Gminnym Programie Rewitalizacji Miasta Starogard Gdański na lata 2017-2025 (Uchwała Rady Miasta Starogard Gdański Nr XXXIX/379/2017 z 29 marca 2017 r.)* jeden z celów zakłada „lepsze wykorzystanie walorów przyrodniczych i krajobrazowych” oraz „podniesienie atrakcyjności przestrzeni rewitalizowanej dla mieszkańców i turystów”. Program zakłada przygotowanie i wdrożenie kompleksowego projektu zagospodarowania parku i rzeki Wierzycy w obszarze miasta. Przewiduje również szerokie spektrum działań mających na celu aktywizację mieszkańców we współtworzeniu wspólnego dobra. Podobnie w przypadku programu rewitalizacji dla Nowego Dworu Gdańskiego, istotnym zagadnieniem jest wykorzystanie walorów krajobrazowych rzeki Tugi dla funkcjonowania śródmieścia i aktywizacja mieszkańców na rzecz zielonych przestrzeni półpublicznych istotnych w krajobrazie miasta.

Samo słowo *krajobraz* w poszczególnych programach rewitalizacji występuje kilka, maksymalnie kilkanaście razy. Są też opracowania, w których termin krajobraz nie został użyty ani razu, jak w przypadku Gminnego Programu Rewitalizacji Miasta Chojnice. W żadnym opracowaniu nie przytoczono definicji krajobrazu. Pomimo przedsięwzięć rewitalizacyjnych poprawiających estetykę miejsc i stanu technicznego budynków, zagospodarowanie terenów zielonych i podniesienie jakości przestrzeni publicznych, a przez to kształtujących krajobraz, takie programy rewitalizacyjne nie wykorzystują możliwości popularyzacji wiedzy i upowszechniania informacji o znaczeniu, elementach współtworzących krajobraz, stanie i jakości krajobrazu. Program rewitalizacji udostępniony na stronach internetowych jest istotnym źródłem wiedzy o krajobrazie i jego niedomaganiu w przestrzeni miast. W dzisiejszych warunkach ciągle jeszcze niedostatecznej aktywności społecznej, szczególnie istotne jest inicjowanie dialogu społecznego na tematy związane z jakością życia, charakterem i znaczeniem miejsca, aspektami wyróżniającymi miejscowości spośród innych oraz na temat znaczenia i wpływu każdego mieszkańca na kształt zasobu wspólnego. W związku z tym, w uspołecznionej procedurze tworzenia gminnego programu rewitalizacji pozostaje niewykorzystany potencjał do prowadzenia dialogu na temat krajobrazu i znaczenia współtworzonego przez mieszkańców charakteru miejscowości. W procedurze sporządzania gminnego programu rewitalizacji jest możliwość podjęcia wielu działań mających na celu włączenie lokalnej społeczności we wspólne działania na rzecz własnego miasta, dzielnicy, wsi oraz w dyskusję o rzeczach ważnych, dotyczących wszystkich interesariuszy. Nawet, jeżeli ze względu na skalę problemów na obszarach zdegradowanych, krajobraz jest dobrem wyższego rzędu, należy włączać to pojęcie do słownika rozmów i konsultacji publicznych prowadzonych w procedurze gminnego programu rewitalizacji.

4. Procesy i finansowanie przedsięwzięć rewitalizacyjnych

W ostatnich latach większość gmin woj. pomorskiego skorzystało ze wsparcia procesów rewitalizacyjnych. Warunkiem uzyskania dofinansowań przedsięwzięć rewitalizacyjnych jest dostosowanie się do ujednoliconych warunków i procedur wdrażania programów operacyjnych na lata 2014-2020 w zakresie projektów realizujących cele i procesy rewitalizacji. Powyższe warunki i procedury mają istotny wpływ na kształt gminnych programów rewitalizacji, charakter i zakres przedsięwzięć rewitalizacyjnych. Programy rewitalizacji finansowane z wykorzystaniem dotacji i rozliczane z zastosowaniem wskaźników, w tym produktu i rezultatu, często przybierają uproszczoną formę, ze względu na trudność przełożenia nakładów na wskaźniki i osiągnięcia społeczne, wymagane w ramach ustalonych ogólnie warunków. W związku z tym, że w warunkach konkursów na wsparcie projektów rewitalizacyjnych waga krajobrazu nie została uznana dla jakości życia mieszkańców

obszarów zdegradowanych, nie podlegała również punktacji w ocenie projektów ani nie wpisała się w modelową rewitalizację.

5. Korelacja krajobrazu, ukształtowania środowiska i innowacyjności społecznej

Każde miejsce charakteryzują odmienne uwarunkowania wynikające z istniejących zasobów, pozycji danego miejsca w strukturze osadniczej, jak również z historii danego miejsca i społeczności oraz aktualnej polityki państwowej i lokalnej. Lokalny charakter ośrodków osadniczych budowany m.in. atrakcyjnością krajobrazu jest jedną z cech różniących jeden ekosystem miejski od drugiego. [Giffinger, Haindlmaier 2009; Giffinger *et al.* 2010; Cosgrave *et al.* 2013] Jakość krajobrazu powinna być budowana na poczuciu lokalnej tożsamości, która nie powinna być odgórnie wyznaczona i zdefiniowana, ale powinna być przedmiotem współdefiniowania zaangażowanych podmiotów biorących aktywny udział w życiu danego ośrodka.

Obecnie, zagadnienia ochrony i kształtowania krajobrazu, z zastrzeżeniem krajobrazów podlegających ochronie na podstawie przepisów o zabytkach i ochronie przyrody, ciągle należą do zagadnień niewystarczająco uwypuklonych w kształtowaniu przestrzeni zurbanizowanych. W przepisach podjęto już próby tworzenia ram dla ochrony i kształtowania wartości krajobrazowych, niemniej jednak realizacja obowiązków nałożonych na samorząd województwa, w postaci audytów krajobrazowych, ciągle jeszcze trwa. Polityka przestrzenna i społeczna, w tym programy rewitalizacji realizują się bez tych ramowych założeń dotyczących krajobrazu. Gminne programy rewitalizacji podkreślają wagę estetyki miejsc publicznych i podejmują trud włączenia lokalnej społeczności w prace nad podnoszeniem estetyki przestrzeni sąsiedzkich i półpublicznych. W gminnych programach rewitalizacji, wątki krajobrazowe pojawiają się sporadycznie przy okazji omawiania atrakcyjności miejsca zamieszkania i intuicyjnie wplatane są w zagadnienia jakości przestrzeni publicznych i terenów zielonych. Rzadziej podlegają kompleksowym omówieniom. Tymczasem, kształtowanie krajobrazu miejskiego wiąże się istotnie z innowacyjnością [Bach-Głowińska 2014]. W wyniku prowadzonych badań nad związkami między cechami przestrzeni, atrakcyjnością miejsca zamieszkania a aktywnością i innowacyjnością społeczną pojawiły się wstępne zalecenia zapewnienia elementów stymulujących kreatywność użytkownika w procesie kształtowania krajobrazu miejskiego. Wynikały one z analizy aspektów związanych z inteligentnym rozwojem i zintegrowanym planowaniem w miastach europejskich. W dokumentach unijnych wskazuje się, że jedynie gospodarka innowacyjna pozwala na osiągnięcie konkurencyjności danego ośrodka węzłowego. Stymulowanie innowacyjności jest więc kluczowe dla osiągnięcia lepszej pozycji w sieci miast. Badania wykazały, że przestrzeń, która może pobudzać do kreatywności powinna posiadać cechy oddziałujące na człowieka w trzech podsta-

wowych płaszczyznach: współodczuwania, pobudzania motywacji oraz stymulowania psychofizycznego podłoża kreatywności. Nowymi elementami wprowadzonymi w koncepcji inteligentnej przestrzeni stały się współodczuwanie oraz wprowadzenie możliwości stymulowania psychofizycznego podłoża kreatywności.

Opracowana koncepcja badawcza była odniesiona do współczesnych modeli opisujących kreatywne myślenie. Pierwszym był model kreatywnego myślenia [Amabile 1996], składający się z trzech priorytetów: wiedzy wynikającej z doświadczenia, umiejętności kreatywnych oraz wewnętrznego zorientowania na osiągnięcie celu. Drugim był model organizacji innowacji [Amabile 2004] z elementami: odpowiedniej wiedzy w danej dziedzinie, odpowiednich umiejętności kreatywnych oraz motywacji. Trzeci model [Ford, Sullivan 2004] identyfikował twórcze wykorzystanie wiedzy i możliwości wynikające z motywacji. Analizowane modele opierały kreatywne myślenie na trzech podstawowych filarach: umiejętności wykorzystania wiedzy, wewnętrznej motywacji oraz umiejętności bycia kreatywnym.

Możliwość zarządzania kreatywnością w środowisku wykazywana była przez podjęcie działań w trzech sferach: odpowiednie zmotywowanie dzięki właściwej organizacji środowiska, skuteczne dobranie zasobów oraz właściwe praktyki zarządcze. Wewnętrzna motywacja najczęściej odnoszona była do piramidy potrzeb Masłowa [1943]. Odniesienie zidentyfikowanych potrzeb do zaprojektowania odpowiednich cech przestrzeni, tj. właściwej organizacji środowiska, stanowiło punkt wyjścia do opracowania współczesnych zasad kształtowania przestrzeni publicznych i półpublicznych [Gehl 2010, 2011]. W konsekwencji następujące cechy środowiska, takie jak: otwartość, żywotność, dostępność, interaktywność, synergiczność i elastyczność użytkownika uznane zostały błędnie za wystarczające dla pobudzania kreatywności i innowacyjności użytkownika danej przestrzeni. Podczas kiedy cechy środowiska nie są wystarczające do pobudzenia kreatywności, możemy mówić jedynie o innowacyjności.

Występujące w literaturze różne rodzaje innowacyjności: otwartej, społecznej i użytkownika zakładają konieczność występowania pracy grupowej. W opisie klimatu dla innowacyjności w grupie (ang. *team climate innovation factors*) określone zostały następujące czynniki występowania innowacyjności: wizja odnosząca się do wspólnego określenia celów; poczucie bezpieczeństwa uczestników w wyrażaniu swoich poglądów, opinii, potrzeb; zorientowana na osiągnięcie celu grupa [West 1990]. W modelu teorii determinacji docelowym stanem jest poziom kompetencji, który wynika z wcześniejszego osiągnięcia kolejno stopnia relacji społecznych, a następnie autonomii jednostki. Koncepcja inteligentnej przestrzeni wzbogaca ten model wskazując, że jednostka musi współodczuwać, żeby pobudzić swoją kreatywność. W związku z powyższym, relacje społeczne, poczucie autonomii jednostki oraz współodczuwanie powinny być wystarczające do kreatywności.

Stymulowanie psychofizycznych możliwości każdego człowieka może z powodzeniem być stosowane w przestrzeniach miejskich. Wszystkie trzy grupy: współodczuwanie, stymulowanie psychofizycznego podłoża kreatywności oraz uznanie

wewnętrznych potrzeb za spełnione określiły zbiór działań i elementów, które powinny występować w krajobrazie. Rezultatem wypracowanej koncepcji inteligentnej przestrzeni stał się więc pewien zestaw kryteriów przestrzennych. W przestrzeniach, które powszechnie uznane są za atrakcyjne do życia zostało sprawdzone, czy występują wszystkie działania i elementy opracowane w trakcie prac teoretycznych.

Badania praktyczne przeprowadzone w Wielkiej Brytanii¹ potwierdziły występowanie założonych wstępnie elementów i działań inteligentnej przestrzeni w badanych miejscach wskazanych jako atrakcyjne. Z prowadzonych badań, wynika, że zapewnienie współodczuwania przestrzeni jej późniejszym użytkownikom jest kluczowym kryterium dla jakości życia i innowacyjności społecznej. Kreatywność rozumiana jest wyraz spełnienia najwyższych potrzeb w piramidzie Masłowa. Współodczuwanie zaś możliwe jest do osiągnięcia poprzez wspólne definiowanie np. specyfiki miejsca. Jest to bardzo istotna kwestia, ponieważ uzasadnia konieczność angażowania późniejszych i obecnych użytkowników przestrzeni w proces kreacji, sanacji oraz we wszelkie inne działania związane z wprowadzaniem zmian w krajobrazie. Jednocześnie potwierdza zasadność prowadzenia działań związanych z ochroną krajobrazu na szczeblu lokalnym, gdyż współodczuwanie przestrzeni polega m.in. na dostrzeganiu szczególnych wartości krajobrazu w podobny sposób charakterystyczny dla danej wspólnoty.

Społeczność lokalna powinna mieć możliwość współdecydować o ostatecznym kształcie realizowanej formy. W opracowanej metodologii inteligentnej przestrzeni określanie potencjalnie zainteresowanych odbiorców danej przestrzeni odbywa się m.in. dzięki stosowaniu internetowej ankiety, następnie realizowane są spotkania z zainteresowanymi w ramach *co-creation session*, które mają na celu ostateczne określenie takiej formy krajobrazu, która najbardziej odpowiada ich zapotrzebowaniom i jednocześnie ma szansę stymulować ich kreatywność. [Bach-Głowińska 2014a].

---

¹ Badania *Smartest Place concept in designated by Academy of Urbanism Places* zostały sfinansowane w ramach pozyskanego grantu Knowledge Exchange Development Fund. Miejszem realizacji projektu było Glasgow Urban Laboratory kierowane przez prof. Brian Evans w Mackintosh School of Architecture. Przedmiotem tych badań było sprawdzenie założeń i ograniczeń możliwości zastosowania inteligentnej przestrzeni w wybranych miejscach Wielkiej Brytanii. Akademia Urbanizmu – światowa organizacja zrzeszająca ekspertów, planistów, architektów i innych, przeprowadza coroczny ranking miejsc, w których zdaniem mieszkańców żyje się najlepiej. Sporządzana jest wstępna lista tych miejsc z najwyższą liczbą głosujących, która jest weryfikowana przez ekspertów, a następnie prowadzone są specjalistyczne badania. Ostatecznie powstaje ranking miejsc uwzględniający również najwyższą punktację od ekspertów. Od 2006 r. zostało w ten sposób wybranych 105 miejsc w pięciu kategoriach: aglomeracji, miasta, sąsiedztwa, placu oraz skweru. W badaniach praktycznych nad konceptem inteligentnej przestrzeni lista tych miejsc została zawężona do 16 najbardziej reprezentatywnych (pod kątem możliwości zweryfikowania w praktyce założeń inteligentnej przestrzeni), które zostały zweryfikowane w trakcie prac badawczych.

Podsumowanie

Dla jakości przestrzeni współodpowiedzialnej, współodczuwanej i stanowiącej podwaliny dla innowacyjności społecznej istotne jest, aby interesariusze rewitalizacji, organy stanowiące o wymaganiach stawianych przestrzeni, w tym krajobrazom, podejmowały dyskusję w trakcie uspołecznionej procedury tworzenia gminnych programów rewitalizacji. Jednocześnie ze względu na znaczenie współodczuwania dla innowacji społecznej, w procesach rewitalizacji istotne jest, aby krajobraz, jak inne składowe dobra wspólnego, podlegał współtworzeniu i świadomemu kształtowaniu. W związku z tym społeczność lokalna powinna mieć możliwość definiowania wartości krajobrazowych, słabości i problemów oraz współdecydowania o ostatecznym kształcie realizowanych form przestrzennych, co w znacznym stopniu odbywa się przez przedsięwzięcia rewitalizacyjne.

Aby podjąć działania uszyte na miarę, dla określenia roli i znaczenia krajobrazu w danym miejscu istotne są zagadnienia demograficzne, w tym struktura społeczna, poziom kapitału społecznego i ekonomicznego. Takie dane podlegają analizie w gminnych programach rewitalizacji. Kluczowym dla powodzenia przedsięwzięć na rzecz krajobrazu jest ustalenie, czy zagadnienia dobra wspólnego, w tym krajobrazu są powszechnie uznane, czy też są istotne wyłącznie dla wąskiej grupy społecznej. Inne bowiem oczekiwania mieszkańców będą względem przestrzeni w środowiskach, w których wartości krajobrazowe pielęgnowane są od pokoleń, a inne tam, gdzie wartość krajobrazu dopiero zaczyna być dostrzegana. Pozyskanie tych danych wykracza poza ramy prawne gminnych programów rewitalizacji i wydaje się być możliwa do zrealizowania w procedurze audytu krajobrazowego. W związku z powyższym zagadnienia postrzegania i znaczenia krajobrazu nie mogą zostać kompleksowo poruszone w gminnych programach rewitalizacji. Ze względu jednak na istotne powiązania przedsięwzięć rewitalizacyjnych z krajobrazem i ich skutek dla jakości przestrzeni konieczne jest włączenie zagadnień krajobrazowych jako uzupełniających lub towarzyszących w działaniach rewitalizacyjnych i w konsultacjach społecznych. Zakres działań popularyzatorskich związanych z krajobrazem należy dostosować zarówno do lokalnej sytuacji społecznej i demograficznej, jak i do aktualnego zaawansowania prac nad budowaniem krajowego systemu krajobrazów. Istotne jest, aby temat w programach rewitalizacji zaistniał, pomimo braku podwalin do oceny krajobrazów, ze względu na skuteczność przedsięwzięć rewitalizacyjnych wspartych w ramach programów unijnych. Jednocześnie realizując postanowienia Europejskiej Konwencji Krajobrazowej, każda polityka sektorowa powinna podjąć trud popularyzacji zagadnień krajobrazowych. W związku z powyższym istotne jest, aby w kolejnych dokumentach strategicznych, takich jak Krajowy Program Rewitalizacji znalazło się miejsce dla krajobrazu.

Wskazane jest, aby w ministerialnych raportach dotyczących realizacji programów rewitalizacji pojawiło się odniesienie do skutków realizacji przedsięwzięć rewi-

talizacyjnych dla krajobrazu. W raporcie z 2018 r. *Rewitalizacja w Polsce, pierwsze obserwacje i wnioski* brak jest jakiegokolwiek wzmianki na temat krajobrazu.

Literatura

- Amabile T. M. *et al.*, 1996, *Assessing the Work Environment for Creativity*. Academy of Management, journal 39.5: 1154-1184.
- Amabile T. M. *et al.*, 2004, *Leader Behaviors and the Work Environment for Creativity: Perceived Leader Support*. The Leadership Quarterly, 15.1: 5-32.
- Bach-Głowińska J., 2014, *Living Lab i koncept inteligentnej przestrzeni*, [w:] *Inteligentne wymiary rozwoju metropolii. Przykłady. Doświadczenia. Plany*, M. Jaskulska (red.). SMART Metropolia; Gdańsk.
- Bach-Głowińska J., 2014a, *Inteligentna przestrzeń: trzeci wymiar innowacyjności*. Monografia, Wolters Kluwer, Warszawa.
- Cosgrave E., Arbuthnot K., Tryfonas T., 2013, *Living Labs, Innovation Districts and Information Marketplaces: A Systems Approach for Smart Cities*. Procedia Computer Science, 16: 668-677.
- Ford C., Sullivan D. M., 2004, *A Time for Everything: How the Timing of Novel Contributions Influences Project Team Outcomes*. Journal of Organizational Behavior 25.2: 279-292.
- Gehl J., 2010, *Cities for People*. Island Press.
- Gehl J., 2011, *Life between Buildings: Using Public Space*. Island Press.
- Giffinger R., Gudrun H., 2010, *Smart Cities Ranking: an Effective Instrument for the Positioning of the Cities?*. ACE: architecture, city and environment, 4(12), 7-26.
- Giffinger R., Haindlmaier G., Kramar H., 2010, *The Role of Rankings in Growing City Competition*. Urban Research & Practice 3.3: 299-312.
- Maslow A. H., 1943, *A Theory of Human Motivation*. Psychological review, 50.4: 370.
- West M. A., 1990, *The Social Psychology of Innovation in Groups*.